

Henrik Keyser Pedersen er førstebibliotekar ved Universitetsbiblioteket i Oslo, og har nylig utarbeidet Nasjonalbibliotekets Sigrid Undset-bibliografi 1907–2007.

Henrik Keyser Pedersen

Essays i dragestil

Klassekampen 09.08.2008

Noen standpunkter er dyrere enn andre. I Tyskland var Undset større enn Hamsun, men i 40-årene talte hun sitt største marked midt imot.

”Om hundre år er allting glemt”, sa Hamsun og tok feil – igjen. Hadde han forutsett det desimalbaserte jubileumstyranniet som skulle forsøte norske kulturliv i statsråd Giskes regjeringstid, ville han trolig ha formulert seg annerledes: ”Om hundre og ett år er allting glemt” eller noe sånt. I år befinner forfatteren Sigrid Undset seg i dette glemselens binære limbo mellom hundre og hundreogett. 2007 var et Undset-år. Det ble feiret at Norges største kvinnelige forfatter debuterte for presis 100 år siden. I motsetning til Ibsen-året har ingen – meg bekjent – offentlig reflektert over hvorvidt Undset-året var en suksess eller ei. Forventningene var kanskje ikke de største, men selv på den bakgrunn må det være lov å konkludere at vi i 2007 var vitne til en både produktiv og kvalitativ høyverdig kulturdugnad for Sigrid Undset. Mange institusjoner var involvert. Fra mengden av Undsetiana bør man særlig fremheve det nye vakre publikumsbygget som ble åpnet på Bjerkebæk, Sigrid Undsets hjem på Lillehammer, samt Nasjonalbibliotekets utstilling av godbiter fra Håndskriftsamlingens omfattende Undset-materiale. NRK-journalist Sigrun Slapgard skrev dessuten en kritikerrost biografi om Nobelprisvinneren, og Nasjonalbiblioteket lanserte en ny Sigrid Undset-bibliografi på nettet. Det kan man da kalle feiring som peker fremover.

Den politiske Undset

Minst omtale har innsatsen til Undsets forlag Aschehoug fått. Men la oss dvele litt ved den, for i disse dager avsluttes jubileumsåret for forlagets vedkommende. Det settes punktum for et imponerende utgivelsesprogram: Undsets samlede skjønnlitteratur i 19 bind utkom i en revidert utgave i årene 2004–2007, og nå i høst kommer så det fjerde og siste bindet av Sigrid Undsets essays og artikler. Essayutgivelsen (2004–2008) er et stykke humanistisk grunnforskning av beste merke, levert av professor Liv Blikrud som har redigert og utvalgt de i alt 259 artikler på til sammen 3000 sider.

Nylig har Johan L. Tønnesson i *Hva er sakprosa* (2008) fremhevet denne utgivelsen som et ”siste viktig skudd på stammen» av norsk sakprosa”. Når Sigrid Undset er Norges kanskje viktigste kvinnelige sakprosaist, blir utgivelsen av hennes tekster ikke bare ”viktig”, men helt essensiell, og i dette tilfelle intet mindre enn en demokratisk bragd.

Bildet av Undset som en begavet leverandør av litterær middelalderrealisme trenger å bli supplert med et par andre. Hun er mer enn en ”tante Homer” slik forfatteren

Robert Musil, visstnok rosende, omtalte henne. Det er for øvrig et faktum at det hovedsakelig er kvinner som leser Undset. Skal norske menn få øynene opp for Sigrid Undsets storhet, er det mulig at den politiske og antifascistiske Undset, demokratiets og de svakes forkjemper, burde komme tydeligere frem.

Intet er bedre egnet til å korrigere et forfatterimage enn tekstlesning. Hvert av de fire essaybind rommer Sigrid Undsets produksjon i løpet av en tiårsperiode. I det første bind (1910–1919) var hun mest opptatt av feministiske spørsmål. I 1920-årene sto religiøse og historiske emner i sentrum. I 1930-årene ser vi en dikter som i kraft av sin posisjon og sitt samfunnsansvar i stigende grad politiseres. I møtet med det dagsaktuelle formuleres forsvaret for et kristent menneskesyn stadig oftere som en kamp mot nazisme og antisemittisme. Undsets kontante avvisning av enhver form for sosial- og rasehygienisk tenkning er til stede uansett hvilket tema hun griper tak i. I krigseksilet i USA 1940–45 var hennes virksomhet bestemt av oppdraget hun hadde pålagt seg selv: å være en soldat for Norge og de allierte ved å drive propaganda mot tyskerne. Tekstene fra denne perioden er forsvar for de vestlige demokratiske og humanistiske verdier. Flere artikler kretser om nordisk kulturhistorie og mentalitet som Undset setter i skarp kontrast til den tyske.

Essayisten Undset

Hvilken type essayist er Undset? Hun tilhører så avgjort ikke den funderende, selvkritiske tradisjon fra Michel de Montaigne. Snarere er hun et ekte barn av den moralske og retoriske tradisjon fra Francis Bacon. Et essay av Undset viser vei. Det tilbyr leseren et verdensbilde som man kan forkaste eller akseptere. Som debattant er hun slagferdig, suveren på grensen til det arrogante og knusende kunnskapsrik på en ofte underholdende måte. Hun er kort sagt en argumentasjonsmaskin av den typen som de færreste ønsker som motstander. Men selv når Undset benytter krigsretorikkens virkemidler, er hennes tekster så mye mer en blott propaganda. I essayistikken drar hun nytte av sitt fortellertalent og den psykologiske innsikt som gjorde hennes skjønnlitteratur verdensberømt. Språklig sett er Undset totalt ujålete. Til tider demonstrerer hun en formuleringsevne som har encyklopediske trekk. Hun strør om seg med tankevekkende begrepsavklaringer: ”Å være bigott betyr jo ikke at man er overbevist om at det man selv tror, er riktig og de andres tro er gal, men i å ha for lite menneskelig fantasi og innfølgelsevne til å kunne skjønne hvordan noen som er uenig med en selv, kan være det i god tro og full ærlighet.”

Allerede i 1924 ble hun omtalt som Norges mest lærde kvinne. Det essayistiske samvær med Sigrid Undset kan da også best sammenlignes med en audiens. Noen (menn) vil sikkert ha problemer med denne rollefordelingen. Men den ydmyke leser vil nyte godt av forfatterens spesielle dannelse: man behøver ikke være enig med Undset, men man slipper å føle seg klokere enn henne.

Hamsun versus Undset

I 1945 spør Morgenbladet Undset: ”Hva mener De om Knut Hamsun?” – ”Han kan vel ikke dømmes til døden for det han har gjort. Men han bør få fengselsstraff, og hans eiendom bør konfiskeres. Han burde sperres inne på et eller annet hjem.”

Har man først sagt Undset, må man ofte også si Hamsun. Det synes å være en kulturjournalistisk refleks. Senest i fjor høst munnet et NRK-program om Undset ut i en

Dagbladet-debatt om hvem av de to som var den største forfatter. Når det gjelder skjønnlitteraturen bør spørsmålet vel forbli evig ubesvart. Med essayistikken forholder det seg annerledes. Sakprosa må inneholde et element av etterprøvable virkelighetsbeskrivelse som kan gjøre noen tekster bedre enn andre, uansett hvor godt de måtte være skrevet. Mange av de attityder og kynismer som i ly av den litterære fiksjons amnesti kan være så sjarmerende hos stilisten Hamsun, blir tilsvarende utrivelige når de forflyttes til den offentlige debatt.

I den norske skolen burde "Hamsun vs. Undset" være en tilbakevendende match i undervisningen. Ved hjelp av disse to åndshøvdinger kan man nemlig på pedagogisk vis anskueliggjøre viktige idéhistoriske, litterære og politiske fronter i mellomkrigstidens Norge.

"Look to Berlin", sa Hamsun og skrev en herostratisk nekrolog over Adolf Hitler mai 1945. I boken "Norsk Utefront i USA" om nordmenns krigsinnsats utenfor Norge forteller Sigmund Skard at Undset ble hyllet av USAs president Franklin D. Roosevelt som "legemliggjørelsen og åndeliggjørelsen av alt det nobleste og beste og tapreste i dette store rare landet". Roosevelts kjente diktum "Look to Norway" var ikke minst inspirert av nettopp Undsets innsats for de allierte under krigen.

Å si at Undset og Hamsun sto "på hver sin side" under krigen blir direkte tamt. Ned til minste detalj representerer de de absolutte motpoler i den verdikampen som Andre Verdenskrig var innleiret i. Man kan betrakte dem som norsk litteraturhistories svar på yin og yang. Undsets rake rygg kaster en evig skygge over Hamsuns innsats under krigen.

Hvis Undset var mann

Forfatteren Ebba Haslund har tidligere poengtert at Undset selvsagt ville hatt en helt annen kanonisk status i Norge om hun bare hadde vært mann. Da ville hennes ekstreme belesthet ha vært et aktivum. Kanskje man ville ha reist en statue av henne i Oslo sentrum. Hennes sosiale omsorg ville helt sikkert ha blitt taksert høyere. At Hamsun gav litt penger hist og her til en trengende sjel blir i biografi etter biografi fremhevet som et vesentlig karaktertrekk. Hos Undset er den type medmenneskelighet så selvfølgelig at den blott registreres – som de nyvaskede skjorter i mannens klesskap. Også litteraturhistoriografien er kjønnnet. Hamsun var riktignok sjenerøs. Han gav sin nobelmedalje til Goebbels. Undset solgte sin til inntekt for Finlandshjelpen. For Nobelpengene kjøpte Hamsun Nørholm, mens Undset gav pengene til allmenntilrette formål. Yin og yang.

Ossietzky-saken anskueliggjør også hvorfor Undset og Hamsun er ild og vann i norsk idéhistorie. Den tyske pasifist og journalist Carl von Ossietzky (1889-1938) satt fra 1933 i konsentrasjonsleir anklaget for spionasje og antinasjonal holdning. Han hadde avslørt den hemmelige tyske opprustning under Weimar-republikken, den som ble åpent fortsatt under Hitler. For sitt fredsskapende arbeid ble Ossietzky av Den Norske Nobelkomité tildelt fredsprisen for året 1935. Tildelingen var uhyre kontroversiell og splittet opinionen. I Aftenposten refset Hamsun Nobelkomiteen og raste mot jøden Ossietzky. 33 medlemmer av Forfatterforeningen, deriblant den nyvalgte formann Sigrid Undset, ønsket ikke at Hamsuns holdninger skulle bli stående som representativ for norske forfattere generelt, og de rykket ut med en protest mot Hamsun. Dette var den største politiske krisen i foreningens historie. Landets forfattere stilte seg bak henholdsvis

Hamsun og Undset. På det avgjørende møte i Forfatterforeningen falt 44 stemmer til fordel for Hamsun, Undset fikk 74 stemmer.

Hamsuns begeistring for Tyskland og Hitlers interesse for Hamsun kan lett føre til den kortslutning at man retrospektivt tillegger tyskerne en forkjærlighet for Hamsun. I dag er det nok slik at Hamsun er mer populær enn Undset i Tyskland, men studerer man opplagstallene fra mellomkrigstiden, kommer det overraskende nytt frem. Kornelia Vogt-Praclicks "Bestseller in der Weimarer Republik" fra 1987 er interessant lesning i så måte. Den opplyser at Undset solgte langt mer enn Hamsun i 20-årenes Tyskland. Opplagstallene for *Kristin Lavransdatter* og *Olav Audunssøn* er på nesten en halv million. Det finnes i perioden bare én eneste tysk forfatter som selger mer enn Undset, nemlig Erich Maria Remarque. Disse fakta nyansere også bildet av datidens Tyskland. En antikrigsroman, *Intet nytt fra Vestfronten*, og *Kristin Lavransdatter* var altså de to største bestselgere i årene før Hitlers maktovertagelse. Remarques bøker ble brent, og Undset ble raskt forbudt. "Jeg hadde en stjerne hos det tyske folk", skrev Hamsun 1949 i *Paa gjengrodde stier*. Sant nok, men det hadde den antifascistiske Undset også.

Tyskerhat

Mens resepsjonen av Ibsen og Hamsun i Tyskland er veldokumentert, synes forholdet til Tyskland å være et mer sparsomt beskrevet tema i Undset-forskningen. Noen har påpekt det urimelige, ensidige og fordomsfulle i Undsets tyskerhat. Med henvisning til Undsets bruk av nasjonale karaktertrekk har den tyske litteraturviter Heiko Uecker påvist at hennes antinazistiske retorikk minner om nazistenes. Ekte formalister værers et paradoks her. Man glemmer lett at i kampen mot demokratiets fiender må demokrater til tider gripe til udemokratiske midler. Intoleransen må møtes med intoleranse. Undsets tirader mot den romantisk syke tyske sjelen er på en måte retorikkens svar på bombardementet av Dresden: grusom på historisk avstand, men der og da hadde det en funksjon som det går an å legitimere. Undset var en nådeløs realist. Hun hadde liten tro på pasifisme. I et essay fra 1946 stiller hun spørsmålet: "Hvor mange år forlenget det krigen at de landene som virkelig tror at fred er bedre enn krig, ikke var rustet til å forsvare freden?"

Bøker er til for å leses. I betraktning av at disse essaybindene er fremtidens referanse- og oppslagsverk for alle som vil vite noe om den tenkende Undset, bør de også bedømmes som praktisk verktøy for potensielle lesere. Og her svikter det. Bind 1 på 442 sider kan fremdeles leses. Men med sine 1004 sider mellom to stive permer er bind 3 forferdelig uhandterlig. Før side 49 fikk jeg krampe i venstre tommel. Og ve den stakkars student som vil ta en kopi av et par sider! Her får man absolutt ikke følelsen av å sitte med et standardverk i hendene.

Ellers er apparatet rundt tekstene solid. Mengden av ordforklaringer og kryssbibliografiske referanser er holdt på et fornuftig nivå. Liv Blikstruds innsiktsfulle etterord til hvert av bindene hadde fortjent en egen anmeldelse.

"Jeg har levd i dette landet i tusen år", lyder et kjent Undset-sitat. Etter utgivelsen av disse fire essaybind forstår man at sitatet også kan peke fremover. Det er noe veldig fortrøstningsfullt ved den tanken at det kanskje også om tusen år vil finnes nordmenn som kan lese og forstå Sigrid Undsets verker. Men hvorfor vente så lenge?